

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Η έννοια της εξουσίας στους Karl Marx και Michel Foucault

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Γεωργία Σπυροπούλου

Αθήνα, 2024

Διμελής Επιτροπή

Γιώργος-Ματορίκος Φαράκλας, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Γιώργος Φουρτούνης, Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Γεωργία Σπυροπούλου, 2024

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Περιεχόμενα

Περιεχόμενα.....	3
Περίληψη.....	4
Εισαγωγή.....	5
Κεφάλαιο πρώτο: Η έννοια της εξουσίας στον Karl Marx.....	7
1.1 Η διαλεκτική μέθοδος του Hegel και η αναστροφή του Marx.....	7
1.2 Ο οικονομικός καθορισμός της εξουσίας.....	9
1.3 Ο κοινωνικός καθορισμός της εξουσίας.....	10
1.4 Εξουσία στην πράξη: η κυρίαρχη τάξη.....	12
Κεφάλαιο δεύτερο: Η έννοια της εξουσίας στον Michel Foucault.....	14
2.1 Μέθοδοι ιστορικής ανάλυσης.....	14
2.1 Η αρχαιολογική μέθοδος.....	15
2.2 Η γενεαλογική μέθοδος.....	16
2.3 Το ζήτημα της εξουσίας.....	18
2.4 Η εξουσία στο έργο «Επιτήρηση και Τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής» ...	19
2.5 Σχέσεις εξουσίας - γνώσης.....	20
2.6 Πειθαρχική εξουσία.....	21
2.7 Η εξουσία στο έργο «Ιστορία και Σεξουαλικότητα: I. Η βούληση για γνώση»	23
2.8 Η «νομική - λογοθετική» διάσταση της εξουσίας.....	23
2.9 Η εξουσία ως σχέσεις εξουσίας.....	25
2.10 Τα κύρια χαρακτηριστικά της έννοιας της εξουσίας.....	27
Κεφάλαιο τρίτο: Σύγκριση των θεωριών.....	28
3.1 Τα σημεία διαφοροποίησης.....	29
3.2 Οι 'κοινοί τόποι'.....	30
Συμπεράσματα.....	31
Βιβλιογραφία - Πηγές.....	33

Περίληψη

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται την έννοια της εξουσίας στον Karl Marx και στον Michel Foucault. Η έννοια της εξουσίας, παρά το ότι βρίθκει αναλύσεων, παραμένει διαχρονική, αφού καθώς οι ανθρώπινες κοινωνίες εξελίσσονται, έρχονται να προστεθούν νέα δεδομένα σχετικά με αυτή την έννοια, η οποία μας αφορά άμεσα. Δύο από τις σημαντικότερες θεωρίες περί της έννοιας της εξουσίας, είναι αυτές των Karl Marx και Michel Foucault, τις οποίες ερευνά η παρούσα εργασία. Παρά τις μεγάλες διαφορές που είναι εμφανείς μεταξύ των δύο αυτών θεωριών, στην παρούσα πραγμάτευση θα αναζητηθεί ο κοινός τόπος αυτών των θεωρήσεων, όπως επίσης και το κατά πόσο, η φουκωική θεώρηση προκύπτει από την μαρξική, αν θεωρήσουμε ότι αυτό μπορεί να συμβαίνει, είτε με θετικό, είτε με αρνητικό πρόσημο. Ο Karl Marx, ως υπέρμαχος μιας υλιστικής θεώρησης της πραγματικότητας, θα αποδώσει στην έννοια της εξουσίας, έναν κυρίως οικονομικό χαρακτήρα, ενώ ο Michel Foucault, από την πλευρά του, θα υποστηρίξει ότι η εξουσία βρίσκεται σε όλες τις κοινωνικές σχέσεις, με αποτέλεσμα να προσδώσει στην εξουσία μια παραγωγική πλευρά, πέραν της αρνητικής - νομικής πλευράς, που θεωρεί ότι έχει μονοπωλήσει το ενδιαφέρον του δυτικού στοχασμού. Η μέθοδος που χρησιμοποιείται, έτσι ώστε η έρευνα του ζητήματος της εξουσίας να καταλήξει στα παραπάνω συμπεράσματα, είναι η ανάγνωση πρωτογενούς και δευτερογενούς βιβλιογραφίας.

Λέξεις - κλειδιά: Εξουσία, Karl Marx, Michel Foucault, Διαστάσεις της εξουσίας, Μέθοδοι

Εισαγωγή

Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματεύεται το διαχρονικό ζήτημα των κοινωνικοπολιτικών αναλύσεων, αυτό της εξουσίας. Παρά το ότι η έννοια της εξουσίας γίνεται αντικείμενο μελέτης, έρευνας και ανάλυσης στο πλαίσιο μια πληθώρας ερευνητικών χώρων, όπως η δημοσιογραφία και η πολιτική, η έννοια της εξουσίας παραμένει κεντρικό θέμα στον χώρο της πολιτικής φιλοσοφίας και της κοινωνικής θεωρίας, από την αρχαιότητα έως και σήμερα. Στην εργασία αυτή, αποφάσισα να αντιπαραβάλλω τις θεωρίες περί εξουσίας, δύο σημαντικών στοχαστών, του Karl Marx (1818 – 1883) και του Michel Foucault (1926 – 1984), αφενός για να έρθω αντιμέτωπη και να φωτίσω τα κεντρικά σημεία των θεωρήσεων αυτών και αφετέρου να αναδείξω όχι μόνο τις προφανείς διαφορές, αλλά και τις δυσδιάκριτες ομοιότητες. Ερχόμενη σε επαφή με την γαλλική φιλοσοφική σκέψη της δεκαετίας του 1970, μέσα από την παρακολούθηση του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών, ο Michel Foucault, μου τράβηξε το ενδιαφέρον, καθώς είχε γνώση για την μαρξική σκέψη και είχε υπάρξει μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος της Γαλλίας, τα κοινωνικά και πολιτικά συμβάντα της εποχής του, τον οδηγούν να εστιάσει στην ιστορία των ιδεών, με αποτέλεσμα να θεωρείται στις μέρες μας, ο κατεξοχήν θεωρητικός της εξουσίας. Από την άλλη πλευρά, ο Karl Marx, ο οποίος παρά τις δυσκολίες που αντιμετώπισε στην προσωπική και επαγγελματική του ζωή, παρέμεινε συνεπής στην μεγαλεπήβολη και συστηματική του μελέτη για τον τρόπο λειτουργίας του καπιταλισμού. Στόχος μου, λοιπόν, είναι να μελετήσω τις θεωρίες αυτές περί της εξουσίας, να ανασύρω τα κεντρικά σημεία και να τις συγκρίνω.

Η εργασία χωρίζεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος εξετάζεται η έννοια της εξουσίας μέσα από το έργο του Karl Marx κυρίως από δύο έργα, την «Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας» (1859) και την «Γερμανική Ιδεολογία» (1845 – 46). Στην προσπάθειά μου να επικεντρωθώ στα κεντρικά σημεία, θα αναφερθώ σε δύο κύριες διαστάσεις που λαμβάνει η έννοια της εξουσίας, την οικονομική και την κοινωνική, ενώ θα αναδειχθεί και ο ρόλος της κυρίαρχης τάξης ως η εφαρμογή της εξουσίας στην πράξη.

Στο δεύτερο μέρος, ακολουθεί η διερεύνηση της έννοιας της εξουσίας στο έργο του Michel Foucault κυρίως μέσα από τα έργα «Επιτήρηση και Τιμωρία. Η Γέννηση της

Φυλακής» (1975) και «Ιστορία της Σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση» (1976). Στο μέρος αυτό, εστιάζω στις σχέσεις εξουσίας - γνώσης που διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο, όπως και στον πειθαρχικό τύπο εξουσίας, στοιχεία τα οποία προκύπτουν από το έργο «Επιτήρηση και Τιμωρία. Η Γέννηση της Φυλακής». Επιπλέον, από το έργο «Ιστορία της Σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση», ανασύρω τη ‘νομική - λογοθετική’ διάσταση της εξουσίας, την παραγωγική της διάσταση καθώς και τα κυριότερα στοιχεία των σχέσεων εξουσίας. Σε αυτό το σημείο αναφέρω ότι τόσο το πρώτο μέρος όσο και το δεύτερο, ξεκινούν με μια σύντομη ανασκόπηση των μεθόδων που χρησιμοποιούν οι εν λόγω στοχαστές, για την πορεία της μελέτης τους.

Τέλος, στο τρίτο μέρος της πραγμάτευσης αυτής, επιχειρείται μια σύγκριση μεταξύ των δύο θεωριών περί της έννοιας της εξουσίας.

Κεφάλαιο πρώτο: Η έννοια της εξουσίας στον Karl Marx

Ξεκινώντας την περιήγησή μας σχετικά με την έννοια της εξουσίας μέσα από το έργο του Karl Marx, αυτό που μπορούμε να θέσουμε ως βασικό στοιχείο για την περιήγηση αυτή, είναι το γεγονός ότι η έννοια της εξουσίας λαμβάνει έναν υλιστικό χαρακτήρα, ο οποίος «χαράσσεται», κυρίως μέσα από δύο κατευθύνσεις με τις οποίες ο Karl Marx αναδεικνύει την έννοια περί εξουσίας, μέσα στα κείμενά του. Η μία κατεύθυνση αφορά την οικονομική διάρθρωση της ζωής των ανθρώπων, ενώ η άλλη κατεύθυνση, σχετίζεται με τις κοινωνικές σχέσεις των ατόμων, σχέσεις οι οποίες για τον Marx αποτελούν σχέσεις παραγωγής.

Προτού, ωστόσο, διακρίνουμε τα χαρακτηριστικά των δύο αυτών ‘κατευθύνσεων’ και προσπαθήσουμε να τις συγκρίνουμε, θεωρώ σημαντικό να αναφερθεί η μέθοδος με την οποία ο Marx αποφασίζει να κινηθεί στο έργο του, καθώς η διαλεκτική μέθοδος, η μέθοδος η οποία χρησιμοποιεί, έχει επηρεάσει την σκέψη όχι μόνο μιας πληθώρας φιλοσόφων του 19ου και του 20ου αιώνα, αλλά ιδιαίτερα του Marx, ο οποίος όχι απλά χρησιμοποιεί την διαλεκτική μέθοδο, αλλά επιπλέον της προσδίδει καινούργιες βάσεις.

1.1 Η διαλεκτική μέθοδος του Hegel και η αναστροφή του Marx

Η διαλεκτική μέθοδος φιλοσοφικής σκέψης, εξελίχθηκε σε μεγάλο βαθμό από τον Γερμανό φιλόσοφο Hegel (Georg Wilhelm Friedrich Hegel, 1770-1831), ενώ το αφετηριακό της σημείο, μπορεί να εντοπιστεί στον Ηράκλειτο, καθώς πρόκειται για μια μέθοδο η οποία απεικονίζει την πραγματικότητα να μεταβάλλεται συνεχώς.

Συγκεκριμένα, η διαλεκτική του Hegel βασίζεται σε μια αντιφατική διαδικασία μεταξύ αντίθετων πλευρών, ενώ το ποιες είναι αυτές οι αντίθετες πλευρές, εξαρτάται από το θέμα που συζητά, κάθε φορά ο Hegel¹.

Πολύ συνοπτικά αναφέρεται σύμφωνα με τον Δημητράκο (1987): «Οι κύριοι ‘νόμοι’ της διαλεκτικής, όπως τους εκλαΐκευσε ο Engels είναι ο νόμος της μετατροπής της ποσότητας σε ποιότητα, ο νόμος της ενότητας των αντιθέτων και ο νόμος της διπλής άρνησης, δηλαδή της άρνησης της άρνησης»². Αυτοί οι τρεις ‘νόμοι’, λοιπόν,

¹ Stanford encyclopedia of philosophy: *Hegel's dialectics*, <https://plato.stanford.edu/entries/hegel-dialectics/>

² Δημητράκος Δ., *Η διαλεκτική του Hegel και του Marx και οι σύγχρονοι κριτικοί της*. 1987, The Greek Review of Social Research, 65, 23-56. <https://doi.org/10.12681/grsr.648>

συνιστούν τα κύρια χαρακτηριστικά της εγελιανής διαλεκτικής, στην οποία κεντρική αρχή είναι το «πνεύμα», η σκέψη.

Ο Karl Marx, ο οποίος θεωρεί τον Hegel δάσκαλό του, θα υποστηρίξει στο Κεφάλαιο (1867), ότι: «Η διαλεκτική μου μέθοδος στη βάση της δεν είναι μόνο διαφορετική απ' την εγελιανή, μα είναι το κατευθείαν αντίθετό της»³. Πράγματι, ο Marx, ο οποίος χρησιμοποιεί την διαλεκτική μέθοδο για να ερευνήσει το οικονομικό και το κοινωνικό γίνεσθαι της εποχής του, αλλά και για να δώσει κατευθυντήριες γραμμές για το μέλλον, χρησιμοποιεί την εγελιανή διαλεκτική αντικαθιστώντας την κεντρική αρχή του Hegel, το πνεύμα, με την ύλη.

Με απλά λόγια, η διαφορετική αυτή δομή συνίσταται στο ότι ενώ για τον Hegel, το πνεύμα (οι ιδέες) είναι αυτό που δημιουργεί τα αντικείμενα, την πραγματικότητα, για τον Marx η πραγματικότητα είναι αυτή που γεννά τις ιδέες, μέσω των ανθρώπων. Ουσιαστικά, οι άνθρωποι μέσα από τις πράξεις τους, παράγουν τις έννοιες με τις οποίες συμπορεύονται. Η αναστροφή της διαλεκτικής από τον Marx, περιγράφεται με μεγαλύτερη λεπτομέρεια και από τον Δημητράκο (1987), σύμφωνα με τον οποίο:

«Οι νόμοι της διαλεκτικής μεταλλαγής δεν βρίσκονται, κατά συνέπεια, στην αυτο-κίνηση της έννοιας, όπως νομίζει ο Hegel, αλλά στην ανθρώπινη δράση ή/και στη φύση. Η ανθρώπινη δράση είναι η αναγκαία διαμεσολάβηση για την μεταμόρφωση των εννοιών. Οι άνθρωποι είναι δημιουργοί των εννοιών τους καθώς και της ιστορίας τους»⁴.

Τα στοιχεία, λοιπόν, τα οποία θα πρέπει να έχουμε κατά νου, από την διαλεκτική μέθοδο, όπως αυτή διαμορφώνεται από τον Karl Marx, καθώς προχωράμε στην ανάδειξη της έννοιας της εξουσίας μέσα από το έργο του, είναι το ότι η ύλη προηγείται του πνεύματος και το γεγονός ότι ο άνθρωπος είναι αυτός που δημιουργεί τις έννοιες μέσα από τον τρόπο που αντιλαμβάνεται και αλληλοεπιδρά με την πραγματικότητα, στοιχεία τα οποία θα μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε τις θέσεις του Marx και τον τρόπο που φτάνει σε αυτές.

³ Καρλ Μαρξ, *Το κεφάλαιο*, 2002, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, σελ.25.

⁴ Δημητράκος Δ., *Η διαλεκτική του Hegel και του Marx και οι σύγχρονοι κριτικοί της*. 1987, *The Greek Review of Social Research*, 65, 23-56. <https://doi.org/10.12681/grsr.648>.

1.2 Ο οικονομικός καθορισμός της εξουσίας

Όπως προαναφέρθηκε, η έννοια της εξουσίας στο έργο του Karl Marx, λαμβάνει έναν υλιστικό χαρακτήρα ο οποίος αναδεικνύεται μέσα από δύο κατευθύνσεις. Η μία κατεύθυνση πηγάζει από την οικονομική διάρθρωση της ζωής των ανθρώπων, αφού ο Marx μέσα από τις περιγραφές του για το οικονομικό σύστημα, διατυπώνει τον τρόπο με τον οποίο το οικονομικό σύστημα όχι απλά, εγκαθιδρύει οικονομικές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, αλλά και το ότι το οικονομικό σύστημα είναι αυτό στο οποίο βασίζονται όλες οι υπόλοιπες σχέσεις, που αναπτύσσονται μέσα στο εκάστοτε κοινωνικό πλέγμα. Κατά συνέπεια, γίνεται φανερός ο οικονομικός καθορισμός της εξουσίας. Το σημείο στο οποίο θα εστιάσουμε είναι το 1859, και συγκεκριμένα στην δημοσίευση της «Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας», στον Πρόλογο της οποίας εντοπίζεται μία από τις πιο σημαντικές και διαδεδομένες θέσεις του Karl Marx, για τον τρόπο διάρθρωσης της κοινωνίας. Μέσα από τη θέση του αυτή, θα αναδείξουμε τον οικονομικό χαρακτήρα που λαμβάνει η έννοια της εξουσίας.

Συγκεκριμένα, ο Marx ο οποίος έχει καταπιαστεί με την μελέτη της Πολιτικής Οικονομίας, φτάνει να διατυπώσει ότι:

«στην κοινωνική παραγωγή της ζωής τους, οι άνθρωποι έρχονται σε σχέσεις καθορισμένες, αναγκαίες, ανεξάρτητες από τη θέλησή τους, σε σχέσεις παραγωγικές, που αντιστοιχούν σε μια ορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης των υλικών παραγωγικών τους δυνάμεων. Το σύνολο των παραγωγικών αυτών σχέσεων αποτελεί την οικονομική δομή της κοινωνίας, την πραγματική βάση, που πάνω σ' αυτήν υψώνεται ένα νομικό και πολιτικό οικοδόμημα, που σ' αυτό αντιστοιχούν ορισμένες μορφές της κοινωνικής συνείδησης. Ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής καθορίζει γενικά την κοινωνική, πολιτική και πνευματική διαδικασία της ζωής. Δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων αυτό που καθορίζει το ΕΙΝΑΙ τους, μα αντίστροφα, το κοινωνικό τους ΕΙΝΑΙ, είναι αυτό που καθορίζει τη συνείδησή τους».⁵

Με βάση την διατύπωση αυτή, θα πρέπει αρχικά να αναφέρουμε ότι η βασική θέση που προβάλλει ο Marx, είναι αυτή της σχέσης βάσης - εποικοδομήματος, σχέση η οποία

⁵ Karl Marx, *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, 1978, Εκδόσεις Θεμέλιο, σελ 23.

περιγράφει το «σχήμα» της κοινωνικής δομής. Ο Marx, τοποθετεί την οικονομική δομή, τις οικονομικές συνιστώσες που δημιουργούνται στο εκάστοτε κοινωνικό πλέγμα, στην βάση αυτού του κοινωνικού πλέγματος, βάση πάνω στην οποία προκύπτουν όλες οι υπόλοιπες σχέσεις και τα συστήματα του κοινωνικού πλέγματος, όπως για παράδειγμα οι θεσμοί, η ιδεολογία, το κράτος ακόμη και η εξουσία. Συνεπώς, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι σύμφωνα με το σχήμα βάση - εποικοδόμημα, η εξουσία αποτελεί «προϊόν» της οικονομικής βάσης, η οποία επιπλέον, εξυπηρετεί τα συμφέροντα της τάξης που κυριαρχεί.

Ένα ακόμη στοιχείο που παρατηρείται, σχετικά με τον οικονομικό καθορισμό της εξουσίας στο έργο του Marx, είναι το γεγονός ότι η «στενή» αυτή περιγραφή της δομής του κοινωνικού συστήματος, όπου ουσιαστικά όλες οι πτυχές του κοινωνικού γίνεσθαι εκπορεύονται από το οικονομικό σύστημα, δηλαδή από τις παραγωγικές δυνάμεις και τις παραγωγικές σχέσεις, μας οδηγεί σε μια ντετερμινιστική λειτουργία του κοινωνικού πλέγματος, σε μια κατεύθυνση στην οποία η αναδιαμόρφωση των πολιτικών, κοινωνικών και νομικών θεσμών, απαιτεί την αναδιαμόρφωση του εκάστοτε οικονομικού συστήματος. Επιπλέον, αυτό που ίσως θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε είναι ότι στο σημείο αυτό και με βάση την παραπάνω διατύπωση στην οποία προχωρά ο Marx, φαίνεται να μην λαμβάνει υπόψη του άλλες σχέσεις εξουσίας, οι οποίες θα μπορούσαν να αναπτυχθούν, ανεξάρτητα από την οικονομική βάση, για παράδειγμα οι σχέσεις εξουσίας που μπορούν να παρατηρηθούν μέσα στο πλαίσιο της οικογένειας. Κλείνοντας την ανασκόπηση αυτής της 'διάστασης' που λαμβάνει η εξουσία, είναι σημαντικό να αναφερθεί και η εφαρμογή της διαλεκτικής μεθόδου, η οποία φαίνεται καθαρά στην τελευταία πρόταση του αποσπάσματος που προαναφέρθηκε σύμφωνα με την οποία: «Δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων αυτό που καθορίζει το ΕΙΝΑΙ τους, μα αντίστροφα, το κοινωνικό τους ΕΙΝΑΙ, είναι αυτό που καθορίζει τη συνείδησή τους».

1.3 Ο κοινωνικός καθορισμός της εξουσίας

Η κύρια δεύτερη κατεύθυνση, την οποία λαμβάνει η έννοια της εξουσίας, αφορά τις κοινωνικές σχέσεις που δημιουργούνται μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο, με αποτέλεσμα να μπορούμε να μιλήσουμε για έναν κοινωνικό καθορισμό της εξουσίας.

Στοιχεία σχετικά με τον κοινωνικό καθορισμό της εξουσίας, μπορούμε να αντλήσουμε από την «Γερμανική Ιδεολογία» (1845 – 1846), έργο στο οποίο, παρά το ότι είναι προγενέστερο του έργου «Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας», όσον αφορά την έννοια της εξουσίας, μπορούμε να αναδείξουμε μια διαφορετική εικόνα της εξουσίας, καθώς αφενός στο έργο αυτό ο Marx δεν κινείται αποκλειστικά στο πλαίσιο της οικονομίας και αφετέρου γίνεται λόγος για συνεργασία μεταξύ των ατόμων.

Συγκεκριμένα, στον Πρόλογο της γαλλικής έκδοσης ‘Editions Sociales του 1968’, της «Γερμανικής Ιδεολογίας», αναφέρεται ότι η κοινωνία δομείται μέσα από έναν συγκεκριμένο τρόπο παραγωγής, ο οποίος ωστόσο εκτείνεται σε έναν συγκεκριμένο τρόπο συνεργασίας, με αποτέλεσμα να δημιουργείται μια συγκεκριμένη μορφή κοινωνικών σχέσεων⁶. Τι εννοεί όμως ο Marx, όταν κάνει λόγο για κοινωνικές σχέσεις;

«Λέγοντας κοινωνική (σχέση) εννοούμε τη συνεργασία πολλών ατόμων, άσχετο κάτω από ποιες συνθήκες, με ποιο τρόπο και για ποιο σκοπό. Από δω προκύπτει ότι ένας καθορισμένος τρόπος παραγωγής, ή βιομηχανικό στάδιο, συνδυάζεται πάντα μ’έναν καθορισμένο τρόπο συνεργασίας ή κοινωνικό στάδιο, και αυτός ο τρόπος συνεργασίας είναι ο ίδιος μια «παραγωγική δύναμη»⁷.

Από τον ‘ορισμό’ αυτό, που δίνει ο Marx στην κοινωνική σχέση, θα μπορούσαμε να πούμε αρχικά ότι εφόσον ένας τρόπος παραγωγής, ο οποίος φέρει έναν καθαρά οικονομικό χαρακτήρα, συνεπάγεται έναν τρόπο συνεργασίας, που συνιστά μια παραγωγική δύναμη, η οποία δεν φαίνεται να έχει έναν καθαρά οικονομικό χαρακτήρα, τότε δεν έχουμε μια αποκλειστικά οικονομική δομή της κοινωνίας, αλλά φαίνεται να επιδρά η συνεργασία μεταξύ των ανθρώπων, η οποία προσδίδει έναν διαφορετικό χαρακτήρα στην προαναφερθείσα δομή βάσης - εποικοδομήματος. Οι κοινωνικές σχέσεις τίθενται σε θέση σχέσεων παραγωγής, άρα έχουν σημαντικό ρόλο στο κοινωνικό εποικοδόμημα, και συνεπώς το επηρεάζουν άμεσα.

Λαμβάνοντας λοιπόν υπόψη, αυτή τη διαφορετική διάσταση που παρουσιάζεται στην «Γερμανική Ιδεολογία», μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η εξουσία, σε αυτήν την περίπτωση, συνίσταται όχι μόνο στις οικονομικές σχέσεις μεταξύ των ατόμων, αλλά επιπλέον, στη συνεργασία που αναπτύσσεται μεταξύ τους, με αποτέλεσμα να

⁶ Καρλ Μαρξ, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, 1979, Εκδόσεις Gutenberg, σελ. 12.

⁷ Καρλ Μαρξ, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, 1979, Εκδόσεις Gutenberg, σελ. 75.

διακρίνεται εδώ ένας κοινωνικός καθορισμός των σχέσεων εξουσίας, και αυτό διότι οι σχέσεις εξουσίας σχετίζονται άμεσα με τις κοινωνικές σχέσεις.

1.4 Εξουσία στην πράξη: η κυρίαρχη τάξη

Η τελευταία παράμετρος που θα μας απασχολήσει στην πραγμάτευση αυτή, σχετικά με το ζήτημα της εξουσίας στο έργο του Karl Marx, είναι το πως η εξουσία ενσαρκώνεται στην πράξη, κατέχοντας τις προαναφερθείσες διαστάσεις, δηλαδή από την μία την οικονομική διάσταση και από την άλλη την κοινωνική διάσταση.

Ο Marx μελετά την αστική κοινωνία, η οποία συνεπάγεται ένα καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα, έχοντας όμως πάντοτε κατά νου, ότι οι εκάστοτε κοινωνίες είναι διαρθρωμένες σε τάξεις, δηλαδή σε μια διαβάθμιση των ατόμων με βάση κοινωνικά κριτήρια, όπως η εκπαίδευση, τα επαγγέλματα και η οικονομική κατάσταση. Για τον Marx, η ιστορία της κοινωνίας είναι η ιστορία της πάλης των τάξεων: «Έτσι, η κοινωνία εξελίχθηκε πάντοτε, στα πλαίσια ενός ανταγωνισμού ελεύθερων και δούλων, στην αρχαιότητα, των ευγενών και των δουλοπάροικων στον Μεσαίωνα, της αστικής τάξης και του προλεταριάτου στη σύγχρονη εποχή»⁸. Και καθώς γίνεται λόγος για πάλη των τάξεων, αυτή συνίσταται στην ατέρμονη σύγκρουση συμφερόντων που υφίσταται μεταξύ των τάξεων, έτσι ώστε μία από τις κοινωνικές τάξεις να κυριαρχεί και οι υπόλοιπες να υποτάσσονται σ' αυτήν.

Συγκεκριμένα, ο Marx, στο έργο «Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη» (1852), κάνει μια αρκετά περιεκτική, αλλά ταυτόχρονα ακριβή, αναφορά σε αυτή τη σύγκρουση συμφερόντων λέγοντας ότι:

«το μεγάλο νόμο που κινεί την ιστορία, το νόμο που σύμφωνα μ' αυτόν όλοι οι ιστορικοί αγώνες, αδιάφορο αν γίνονται στον πολιτικό, θρησκευτικό, φιλοσοφικό ή σε οποιοδήποτε άλλο ιδεολογικό τομέα, δεν είναι παρά περισσότερο ή λιγότερο καθαρή έκφραση των αγώνων ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις, και πως η ύπαρξή τους, και, κατά συνέπεια, οι συγκρούσεις των τάξεων αυτών εξαρτώνται πάλι από το βαθμό που έφτασε η ανάπτυξη της οικονομικής τους κατάστασης,

⁸ Καρλ Μαρξ, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, 1979, Εκδόσεις Gutenberg, σελ 13.

από το είδος και τον τρόπο που γίνεται η παραγωγή τους και η ανταλλαγή, που απορρέει απ' αυτή»⁹.

Συνεπώς, γίνεται κατανοητό ότι στο έργο του Marx, η εξουσία ενσαρκώνεται αρχικά μέσα από την ύπαρξη και την πάλη των τάξεων, με 'αποκορύφωμα' την κυρίαρχη τάξη και τη λειτουργία της. Όπως είναι γνωστό, ο Marx διακρίνει την κοινωνία κυρίως σε δύο τάξεις, την αστική τάξη και το προλεταριάτο. Η αστική τάξη αποτελεί την κυρίαρχη τάξη στο πλαίσιο του καπιταλισμού, καθώς κατέχει τα μέσα παραγωγής του πλούτου, ενώ αντίθετα το προλεταριάτο, το οποίο αποτελείται από τους εργάτες, είναι η τάξη που ενώ παράγει τον πλούτο, δεν τον καρπώνεται αφού ο πλούτος συνιστά ιδιοκτησία της κυρίαρχης αστικής τάξης. Η σύντομη αυτή αναφορά σχετικά με τις κοινωνικές τάξεις τις οποίες ο Marx μελετά συστηματικά, μας οδηγεί στην ανάδειξη των κύριων στοιχείων της λειτουργίας της κυρίαρχης τάξης, η οποία ενσαρκώνει την έννοια της εξουσίας.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η κυρίαρχη τάξη κατέχει όλους τους υλικούς πόρους, οι οποίοι είναι αναγκαίοι για την συντήρηση και την διατήρηση της κοινωνίας. Από το στοιχείο αυτό και έχοντας υπόψη τη μαρξική διάρθρωση της κοινωνίας με γνώμονα το σχήμα «βάση - εποικοδόμημα», στο οποίο το οικονομικό σύστημα επηρεάζει όλες τις υπόλοιπες δομές εντός της κοινωνίας, προκύπτουν για τον στοχαστή, τα ακόλουθα στοιχεία.

Αρχικά, η εξουσία σχετίζεται με τον σημαντικό ρόλο της ιδεολογίας, εφόσον κάθε κοινωνικός σχηματισμός υιοθετεί μια κυρίαρχη ιδεολογία. Έτσι, για τον Marx «η τάξη που είναι η κυρίαρχη υλική δύναμη της κοινωνίας, είναι ταυτόχρονα η κυρίαρχη πνευματική της δύναμη». Οι ιδέες που έρχονται να επισφραγίσουν τις υλικές σχέσεις, προκύπτουν από αυτές τις ίδιες τις υλικές σχέσεις, βοηθώντας την κυρίαρχη τάξη να διατηρήσει την πολιτική εξουσία¹⁰. Στο σημείο αυτό, γίνεται εμφανής η εφαρμογή της διαλεκτικής μεθόδου.

Ένα ακόμη, εξίσου σημαντικό, στοιχείο που χαρακτηρίζει την κυρίαρχη τάξη, η οποία αποτελεί την ενσάρκωση της εξουσίας, είναι ο ρόλος του κράτους. Παρά το ότι ο Marx, είχε αναφερθεί στον θεσμό του κράτους ήδη από το 1844, στο έργο «Για το

⁹ Karl Marx, *Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, 1987, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, σελ.13.

¹⁰ Καρλ Μαρξ, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, 1979, Εκδόσεις Gutenberg, σελ.94.

Εβραϊκό Ζήτημα», έργο στο οποίο εξετάζεται η σχέση της πολιτικής χειραφέτησης προς την θρησκεία και συνεπώς η πολιτική χειραφέτηση προς την ανθρώπινη χειραφέτηση¹¹, στην «Γερμανική Ιδεολογία», το κράτος είναι η γενική μορφή των συμφερόντων της κυρίαρχης αστικής τάξης, ο τρόπος που οργανώνονται τα συμφέροντά της, με σκοπό να διασφαλιστεί η κυριαρχία της¹².

Συνεπώς, το ζήτημα της εξουσίας στο έργο του Karl Marx, αναδεικνύεται πρακτικά από την κυρίαρχη τάξη, της οποίας τα κύρια εργαλεία είναι οι κτήσεις της, η παραγόμενη ιδεολογία των κτήσεων αυτών, και ο σχηματισμός του κράτους προς διασφάλιση της πολιτικής εξουσίας.

Κεφάλαιο δεύτερο: Η έννοια της εξουσίας στον Michel Foucault

2.1 Μέθοδοι ιστορικής ανάλυσης

Καθώς τα περισσότερα στοιχεία περί της έννοιας της εξουσίας, στο έργο του Michel Foucault, εντοπίζονται στα έργα «Επιτήρηση και Τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής» και «Ιστορία της Σεξουαλικότητας: I. Η βούληση για γνώση», είναι χρήσιμο να αναδείξουμε την μέθοδο την οποία ο Foucault ακολουθεί για να τοποθετηθεί. Τα παραπάνω έργα αποτελούν τον κυρίαρχο τόπο εκδίπλωσης της γενεαλογικής μεθόδου, της γενεαλογίας, τα κύρια χαρακτηριστικά της οποίας, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό, την διάρθρωση των στοιχείων της έννοιας της εξουσίας.

Συνοπτικά αναφέρουμε ότι, οι μέθοδοι ιστορικής ανάλυσης, οι οποίες χρησιμοποιούνται από τον Foucault στο σύνολο του έργου του, είναι αρχικά η αρχαιολογική μέθοδος, η οποία εκτείνεται από την δεκαετία του 1960, έως και τις αρχές του 1970, στα έργα: «Τρέλα και Παραλογισμός: Η ιστορία της τρέλας στην Κλασική Εποχή» (1961), «Οι λέξεις και τα πράγματα: Μια αρχαιολογία των επιστημών του

¹¹ Karl Marx, *Karl Marx: κείμενα από τη δεκαετία του 1840: μια ανθολογία*, 2019, Εκδόσεις ΚΨΜ, σελ. 166.

¹² Καρλ Μαρξ, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, 1979, Εκδόσεις Gutenberg, σελ. 129.

ανθρώπου» (1966) και στο έργο «Η αρχαιολογία της γνώσης» (1969). Όπως προαναφέρθηκε, στα επόμενα έργα του στοχαστή, «Επιτήρηση και Τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής» (1975) και «Ιστορία της Σεξουαλικότητας: I. Η βούληση για γνώση» (1976), κυριαρχεί η γενεαλογική μέθοδος ιστορικής ανάλυσης, η οποία διατηρείται στα μέσα της δεκαετίας του 1970, ενώ στους δύο επόμενους τόμους του έργου «Ιστορία της Σεξουαλικότητας: II. Η χρήση των ηδονών» (1984) και «Ιστορία της Σεξουαλικότητας: III. Η επιμέλεια εαυτού» (1984), οι οποίοι είναι και τα τελευταία έργα του στοχαστή, παρατηρείται μια διαφοροποίηση της γενεαλογικής μεθόδου, μια ροπή, προς την ηθική, καθώς το υποκείμενο τίθεται στο κέντρο, στοιχείο αρκετά “αντι-γενεαλογικό”, και εξετάζεται ο ρόλος του υποκειμένου ως προς την διαμόρφωση των σχέσεων εξουσίας - γνώσης, καθώς υπάρχουν μορφές με τις οποίες τα υποκείμενα κατανοούν τον εαυτό τους και προχωρούν σε πράξεις που διαμορφώνουν τον τρόπο ύπαρξής τους¹³.

2.1 Η αρχαιολογική μέθοδος

Πριν εστιάσουμε την προσοχή μας στην γενεαλογική μέθοδο και καθώς η τελευταία έρχεται να συμπληρώσει την αρχαιολογική μέθοδο ιστορικής ανάλυσης, είναι θεμιτό να αναφερθούν συνοπτικά τα κύρια χαρακτηριστικά της αρχαιολογικής μεθόδου, την οποία ο Foucault χρησιμοποίησε εκτενώς. Όπως χαρακτηριστικά αναγράφεται στην Stanford Encyclopedia of Philosophy (Michel Foucault):

«Η βασική ιδέα της αρχαιολογικής μεθόδου είναι ότι τα συστήματα σκέψης και γνώσης (επιστήμες ή σχηματισμοί λόγου, κατά την ορολογία του Foucault) διέπονται από κανόνες, πέρα από αυτούς της γραμματικής και της λογικής, που λειτουργούν κάτω από τη συνείδηση μεμονωμένων υποκειμένων και ορίζουν ένα σύστημα εννοιολογικών δυνατοτήτων που καθορίζει τα όρια της σκέψης σε μια δεδομένη περιοχή και περίοδο» (3.3).

Με βάση τη παραπάνω διατύπωση, και έχοντας κατά νου ότι ο Foucault, ουσιαστικά μελετά την παραγωγή λόγων, οι οποίοι συγκροτούν αντικείμενα, υποκείμενα και έννοιες, αντιλαμβανόμαστε ότι μέσω της αρχαιολογικής μεθόδου, ο Foucault αναζητά τους ιστορικούς παράγοντες που δομούν την παραγωγή των λόγων. Όπως χαρακτηριστικά τονίζει και ο ίδιος ο Foucault (1987), η αρχαιολογική του μέθοδος:

¹³ Stanford Encyclopedia of Philosophy: *Michel Foucault*, <https://plato.stanford.edu/entries/foucault/>

«δεν αναζητεί να καθορίσει τις σκέψεις, τις παραστάσεις, τις εικόνες, τα θέματα, τις ιδεοληψίες που κρύβονται ή εκδηλώνονται μέσα στους λόγους. Αλλά τους ίδιους τους λόγους ως πρακτικές που υπακούουν σε κανόνες» (σ.210)¹⁴.

Παρόλα αυτά το ζήτημα που προκύπτει κατά την αρχαιολογική μέθοδο της ιστορικής ανάλυσης είναι το πως περνάμε από τον τρόπο σκέψης μια περιόδου, στον τρόπο σκέψης μιας άλλης χρονικής περιόδου και ποια είναι τα αίτια αυτής της μετάβασης, ζήτημα το οποίο ξεκινά να ξετυλίγεται με την εισαγωγή της γενεαλογίας, η οποία αφενός έρχεται να συμπληρώσει την αρχαιολογική μέθοδο και αφετέρου να φωτίσει πολλά παραπάνω στοιχεία, και ειδικά το ζήτημα της εξουσίας, αφού από τη δεκαετία του 1970 και έπειτα, το ενδιαφέρον του στοχαστή φαίνεται να στρέφεται, από την μελέτη των συστημάτων σκέψης, στα συγκεκριμένα ιστορικά, κοινωνικά και πολιτικά γεγονότα που διαμορφώνουν αυτά τα συστήματα σκέψης, αυτές τις ιδέες.

2.2 Η γενεαλογική μέθοδος

Η γενεαλογία, λοιπόν, ένας όρος που δανείζεται ο Foucault από τον Nietzsche, αποτελεί την μέθοδο ανάλυσης που χρησιμοποίησε ο στοχαστής για να εξετάσει τον ρόλο που διαδραματίζει η εξουσία στην παραγωγή των λόγων, αφού οι λόγοι δημιουργούνται δια μέσου των σχέσεων εξουσίας - γνώσης, σχέσεις οι οποίες αποτελούν κομβικό σημείο στη θεωρία του Foucault, για την έννοια της εξουσίας και θα αναλυθούν στο πέρας αυτής της πραγμάτευσης. Σε ένα πιο γενικό πλαίσιο, βέβαια, η γενεαλογία αποτελεί μέθοδο «ανάλυσης της προέλευσης» ή της «εμφάνισης» μιας ορισμένης πρακτικής¹⁵. Προς το παρόν, ας εστιάσουμε στα κύρια χαρακτηριστικά της γενεαλογικής μεθόδου, τα οποία αποτελούν γνώμονα για τις θέσεις του Foucault περί της έννοιας της εξουσίας.

Αρχικά, στην γενεαλογική μέθοδο το υποκείμενο δεν κατέχει πρωταγωνιστικό ρόλο, αφού φαίνεται να προκύπτει από τις κοινωνικές κατασκευές και τις ιστορικές συνθήκες, και όχι να είναι το υποκείμενο αυτό που κατέχει κυρίαρχο ρόλο στην συγκρότηση της ιστορίας. Όπως αναφέρει ο ίδιος ο Foucault:

¹⁴ Michel Foucault, *Η Αρχαιολογία της Γνώσης*, 1987, Εκδόσεις Εξάντας, σελ. 210.

¹⁵ Michel Foucault, *Τρία κείμενα για τον Νίτσε*, 2011, Εκδόσεις Πλέθρον.

«πρέπει να απαλλαγούμε από το συγκροτητικό υποκείμενο, από το ίδιο το υποκείμενο, δηλαδή να φτάσουμε σε μια ανάλυση που θα μπορεί να εξηγήσει τη συγκρότηση του υποκειμένου μέσα σε ένα ιστορικό πλαίσιο. Και αυτό θα το ονόμαζα εγώ γενεαλογία, δηλαδή μια μορφή ιστορίας που μπορεί να εξηγήσει τη συγκρότηση των γνώσεων, των λόγων, των περιοχών, αντικειμένων κτλ., χωρίς να 'ναι υποχρεωμένη να αναφερθεί σε ένα υποκείμενο που είτε είναι υπερβατικό σε σχέση με το πεδίο των συμβάντων είτε διατρέχει, με την κενή του ομοιότητα με τον εαυτό του, όλο το φάσμα της ιστορίας»¹⁶.

Επιπλέον, ένα χαρακτηριστικό στοιχείο της γενεαλογικής μεθόδου, το οποίο ακολουθεί αυτή την 'απαλλαγή' από το συγκροτητικό υποκείμενο, είναι ότι λαμβάνει μια αντί - ουμανιστική κατεύθυνση¹⁷, δηλαδή εκτός του ότι «εκθρονίζει» το υποκείμενο, αμφισβητεί επίσης τους θεσμούς και την συνείδηση, έτσι όπως αυτά έχουν στοιχειοθετηθεί από το υποκείμενο. Ο ουμανισμός αποτελεί μια σειρά λόγων που εγκλωβίζει τον άνθρωπο στο κυνήγι της εξουσίας¹⁸.

Τέλος, το χαρακτηριστικό της γενεαλογικής μεθόδου που χρήζει αναφοράς, είναι ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζεται η ιστορία. Ο Foucault ενδύοντας την γενεαλογία με τον χιτώνα της ιστορίας, αναδεικνύει τη αντίληψη ότι οι δομές της κοινωνίας, όχι απλά δεν είναι σταθερές, αλλά μεταβάλλονται μέσα από τις ιστορικές πρακτικές. Δεν μας παρέχει μια ντετερμινιστική άποψη περί της ιστορίας και είναι εμφανής η σύνδεση με την απόρριψη του συγκροτητικού υποκειμένου, αφού αυτό που φαίνεται εν τέλει να συμβαίνει είναι το ότι η ιστορία εξελίσσεται στη βάση των απλών πράξεων, των καθημερινών διαδικασιών, οι οποίες ασκούνται, συγκεντρώνονται, δημιουργούν το κοινωνικοπολιτικό πλέγμα και 'γίνονται' ιστορία. Οι διαδικασίες βέβαια αυτές, δεν γίνονται τόσο τακτοποιημένα όσο φαίνεται από την διατύπωση. Οι διαδικασίες αυτές, οι πρακτικές, συμβαίνουν παράλληλα, καθώς αφορούν όλες τις εκφάνσεις της ανθρώπινης ζωής. Άλλωστε από τα παραδείγματα του στοχαστή, μέσα στα έργα του, είναι εμφανής η μεγάλη σημασία των καθημερινών διαδικασιών, και ιδιαίτερα η επανάληψή τους, για την παγίωση των δομών της κοινωνίας. Χρήσιμη σε αυτό το

¹⁶ Μισέλ Φουκώ, *εξουσία, γνώση και ηθική*, 1987, Εκδόσεις Ύψιλον, σελ. 19.

¹⁷ Νικόλαος Τσίρος, *Ο Foucault για την εξουσία: Περιγραφή των μεθοδολογικών κριτηρίων, της εννοιολογικής ανάπτυξής της, καθώς και συστηματική ομαδοποίηση των κριτικών της*, Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών, τόμος Ε', τεύχος 19, σελ. 51.

¹⁸ Νικόλαος Τσίρος, *Ο Foucault για την εξουσία: Περιγραφή των μεθοδολογικών κριτηρίων, της εννοιολογικής ανάπτυξής της, καθώς και συστηματική ομαδοποίηση των κριτικών της*, Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών, τόμος Ε', τεύχος 19, σελ. 51 – 52.

σημείο είναι η επισήμανση του Τσίρου περί της έννοιας της ιστορίας στο έργο του Foucault, καθώς συμπυκνώνει τη λειτουργία της ιστορίας σε λίγες μόλις γραμμές: «Η ιστορία είναι μάλιστα κατ' αναγκαστικό τρόπο ενεστωτική, διότι επιθυμεί να περιγράψει την κοινωνική πρακτική, όπως αυτή ασκείται στο σύμπλεγμα της εξουσίας - γνώσης, μέσα από την συγκεκριμένη κάθε φορά διαμόρφωσή του».¹⁹

Έχοντας, λοιπόν, μια συνοπτική έστω εικόνα, για τις θεωρητικές βάσεις πάνω στις οποίες κινείται ο Foucault, καθώς και για την μέθοδο με την οποία αρθρώνει τις απόψεις του περί της έννοιας της εξουσίας, μπορούμε να εστιάσουμε στο κύριο αντικείμενο αυτής της πραγμάτευσης, που δεν είναι άλλο από την έννοια της εξουσίας.

2.3 Το ζήτημα της εξουσίας

Εισερχόμενοι στο κεντρικό σημείο αυτής της πραγμάτευσης, όσον αφορά τον Foucault, είναι σημαντικό να κατανοήσουμε ότι ο στοχαστής δεν σκόπευε να στοιχειοθετήσει μια θεωρία περί της έννοιας της εξουσίας. Τα περισσότερα στοιχεία που αναφέρει για την εξουσία και τις σχέσεις εξουσίας, προκύπτουν κυρίως από τα έργα «Επιτήρηση και Τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής» (1975) και «Ιστορία της Σεξουαλικότητας: I. Η βούληση για γνώση» (1976). Αφενός, στο έργο «Επιτήρηση και Τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής», ο Foucault στοχεύει στην ανάδειξη του τρόπου με τον οποίο το τότε δικαστικό γίνεσθαι, αντιμετώπιζε την ανθρώπινη ψυχή, ενώ επίσης στοχεύει και στην εξέταση της τιμωρίας ως σύνθετης κοινωνικής λειτουργίας, η οποία δεν επιφέρει αμιγώς αρνητικά αποτελέσματα, αλλά ταυτόχρονα και θετικά²⁰. Αφετέρου, στην «Ιστορία της Σεξουαλικότητας: I. Η βούληση για γνώση» η εξουσία εξετάζεται ως μέθοδος για την ανάλυση της διαμόρφωσης ενός συγκεκριμένου τύπου γνώσης που αφορά το σύστημα της σεξουαλικότητας.

Όπως αναφέρει και ο ίδιος, μετά την δημοσίευση των δύο προαναφερθέντων έργων (1977):

¹⁹ Νικόλαος Τσίρος, *Ο Foucault για την εξουσία: Περιγραφή των μεθοδολογικών κριτηρίων, της εννοιολογικής ανάπτυξής της, καθώς και συστηματική ομαδοποίηση των κριτικών της*, Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών, τόμος Ε', τεύχος 19, σελ. 52.

²⁰ Michel Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, 2011, Εκδόσεις Πλέθρον, σελ. 32.

«Ξέρω πολύ καλά ότι πολύ σπάνια χρησιμοποίησα τη λέξη (εξουσία) και ότι ποτέ δεν είχα στη διάθεσή μου ένα τέτοιο πεδίο αναλύσεων. Μπορώ να πω ότι αυτό ήταν μια ανικανότητα που συνδεόταν αναμφίβολα με την πολιτική κατάσταση στην οποία βρισκόμασταν» (σελ.18).

Επιπλέον, όπως προαναφέρθηκε, ο ίδιος ο Foucault ξεκαθαρίζει ότι (1978):

«στην Ιστορία της Σεξουαλικότητας, στον πρώτο τόμο, Η Βούληση για Γνώση, εξήγησα πολύ καθαρά ότι για μένα το σημείο θέασης της εξουσίας είναι το σημείο θέασης της μεθόδου και ότι δεν υπήρχε καμία υποστασιοποίηση της εξουσίας, ότι επρόκειτο για έναν τρόπο προσέγγισης των πραγμάτων. Τίποτα περισσότερο. Πιστεύω ότι το έθεσα με κάθε σαφήνεια» (σελ.39-40).

Παρά λοιπόν το γεγονός ότι η έννοια της εξουσίας, ή μια θεωρία περί εξουσίας, δεν ήταν ο κεντρικός στόχος των έργων του Foucault, ο τρόπος με τον οποίο σκιαγραφεί αυτή την έννοια, της προσδίδει χαρακτηριστικά και την παρουσιάζει μέσα από τις εκφάνσεις της ανθρώπινης καθημερινότητας, από την οικογένεια και το σχολείο, μέχρι τις φυλακές και τα ψυχιατρικά ιδρύματα, επιφέρει τεράστια επιρροή και έχει μεγάλο ενδιαφέρον μέχρι και σήμερα, όχι μόνο για τις όποιες κοινωνικοπολιτικές αναλύσεις, αλλά ακόμη και για τα άτομα, τα οποία μπορούν να συλλογιστούν και να αξιολογήσουν υπό διαφορετική σκοπιά το κοινωνικό γίνεσθαι. Τι εννοεί λοιπόν ο Foucault, όταν κάνει λόγο για εξουσία;

2.4 Η εξουσία στο έργο «Επιτήρηση και Τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής»

Λίγο πριν την δημοσίευση του έργου *Επιτήρηση και Τιμωρία*, το 1971, ο Michel Foucault, σε μια συζήτησή του, με το Noam Chomsky, για χάρη της ολλανδικής ραδιοφωνίας - τηλεόρασης²¹, θα υποστηρίξει ότι πρέπει να «ξεσκεπαστούν» όλες οι σχέσεις της πολιτικής εξουσίας «οι οποίες ελέγχουν στην πραγματικότητα το κοινωνικό σώμα και το καταπιέζουν ή το καταστέλλουν»²². Γι' αυτόν, «η πολιτική

²¹ Μισέλ Φουκό, *η μικροφυσική της εξουσίας*, 1991, Εκδόσεις Ύψιλον, σελ. 9.

²² Μισέλ Φουκό, *η μικροφυσική της εξουσίας*, 1991, Εκδόσεις Ύψιλον, σελ.43.

εξουσία πηγαίνει πολύ πιο βαθιά απ' όσο υποψιαζόμαστε. Υπάρχουν κέντρα και αόρατα, ελάχιστα γνωστά σημεία υποστήριξης»²³.

Από τις δηλώσεις αυτές, ξεκινά να φαίνεται η άποψη περί εξουσίας για τον Foucault, καθώς κάνει λόγο για σχέσεις εξουσίας που κατέχουν τον ουσιαστικό ρόλο της λειτουργίας του κοινωνικού σώματος, ενώ χαρακτηριστικό είναι ότι οι σχέσεις αυτές θεωρούνται αθέατες.

Τέσσερα χρόνια αργότερα, το 1975, δημοσιεύεται το έργο «Επιτήρηση και Τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής», από το οποίο λαμβάνουμε κάποια από τα κύρια χαρακτηριστικά της έννοιας της εξουσίας, βέβαια αρκετά συμπυκνωμένα, αφού όπως προαναφέρθηκε η εξουσία δεν αποτελεί το κεντρικό θέμα του έργου.

2.5 Σχέσεις εξουσίας - γνώσης

Ο Foucault, με φόντο την «πολιτική οικονομία» του ανθρώπινου σώματος, επισημαίνει την διευρυμένη επιρροή που έχουν οι σχέσεις εξουσίας σε αυτό, και θεωρεί ότι «το σώμα γίνεται χρήσιμη δύναμη μόνο αν είναι ταυτοχρόνως παραγωγικό σώμα και καθυποταγμένο σώμα»²⁴. Το χαρακτηριστικό της παραγωγικότητας που προσδίδει ο Foucault, δεν είναι τυχαίο, αφού όπως θα αναδείξουμε στη συνέχεια, ο Foucault, δεν ασπάζεται μια αμιγώς κατασταλτική λειτουργία της εξουσίας, αλλά την θεωρεί ταυτόχρονα παραγωγική δύναμη.

Ακόμη ένα κύριο χαρακτηριστικό για την θέαση της εξουσίας, που προκύπτει από την εξέταση του σώματος, αποτελεί ο δεσμός μεταξύ εξουσίας και γνώσης. Σύμφωνα με τον Foucault (1975): «Πρέπει μάλλον να παραδεχτούμε ότι η εξουσία παράγει γνώση» (σελ.37), αφού όπως επισημαίνει ο στοχαστής, οι σχέσεις εξουσίας συγκροτούν πεδία γνώσης και ταυτόχρονα η γνώση προϋποθέτει τις σχέσεις εξουσίας²⁵. Παρατηρείται, εδώ λοιπόν μια, κατά κάποιο τρόπο αναγκαστική, διαπλοκή μεταξύ εξουσίας και γνώσης, η οποία ακολουθεί και επανέρχεται, από αυτό το σημείο, στο πέρας του έργου του Foucault. Στο σημείο αυτό, επιπλέον, γίνεται εμφανής η

²³ Μισέλ Φουκό, *η μικροφυσική της εξουσίας*, 1991, Εκδόσεις Ύψιλον, σελ.44.

²⁴ Michel Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, 2011, Εκδόσεις Πλέθρον, σελ.35.

²⁵ Michel Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, 2011, Εκδόσεις Πλέθρον, σελ.37.

χρήση της γενεαλογικής μεθόδου, αφού ο Foucault τονίζει ότι η γνώση όχι απλά καθορίζεται από την εξουσία, αλλά ακριβώς δεν προκύπτει από ένα υποκείμενο²⁶.

2.6 Πειθαρχική εξουσία

Ο Foucault στο πέρας της συγγραφής του έργου *Επιτήρηση και Τιμωρία*, συνεχίζει να χρησιμοποιεί το σώμα ως εργαλείο για να αναφερθεί σε διάφορους τιμωρητικούς μηχανισμούς, φτάνοντας στο ζήτημα της πειθαρχίας, της πειθαρχικής εξουσίας, ζήτημα το οποίο χρήζει, σύντομης έστω αναφοράς, καθώς μέσα από την ανάλυση της πειθαρχίας που κάνει ο Foucault, μπορούμε να ανασύρουμε στοιχεία για την έννοια της εξουσίας. Ας δούμε όμως, αρχικά, σε τι συνίσταται η πειθαρχία.

Όπως πολύ απλά αναφέρει και ο ίδιος ο Foucault (1975): «Η πειθαρχία (...) είναι ένας τύπος εξουσίας, μια τροπικότητα για την άσκησή της, που περιλαμβάνει ένα ευρύ σύνολο εργαλείων, τεχνικών, μεθόδων, επιπέδων εφαρμογής, στόχων» (σελ. 245). Αντιλαμβανόμαστε συνεπώς ότι μέσα από την πειθαρχία, ρυθμίζεται, ή καλύτερα εξασφαλίζεται, η απρόσκοπτη λειτουργία της εξουσίας, τουλάχιστον στο επίπεδο λειτουργίας των σωμάτων, γι' αυτό και γίνεται λόγος για 'πειθαρχική εξουσία'.

Μέσα από την εκτενέστατη ανάλυση που κάνει ο Foucault στο έργο «*Επιτήρηση και Τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*», για την πειθαρχία και τον τρόπο που λειτουργεί, σε αυτή την πραγμάτευση θα εστιάσουμε σε δύο σημεία αναφοράς του Foucault, τα οποία έρχονται να συμπληρώσουν στα χαρακτηριστικά της έννοιας της εξουσίας.

Αρχικά, κάνει την εμφάνισή του το στοιχείο της μη κατοχής και της μη μεταβίβασης της εξουσίας, στοιχείο το οποίο παρά το ότι δεν αναλύεται στο συγκεκριμένο έργο, αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό της έννοιας της εξουσίας για τον στοχαστή. «Η εξουσία μέσα στην ιεραρχημένη επιτήρηση των πειθαρχιών δεν κατέχεται σαν να ήταν πράγμα και δεν μεταβιβάζεται σαν να ήταν ιδιοκτησία. Λειτουργεί σαν διάταξη μηχανισμών»²⁷. Για τον Foucault, η εξουσία δεν αποτελεί αντικείμενο ή ιδιοκτησία, αφού πρόκειται για έναν μηχανισμό, ο οποίος είναι διευρυμένος, και με βάση τις αναφορές του Foucault, όσον αφορά τους διάφορους τιμωρητικούς μηχανισμούς στο

²⁶ Michel Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, 2011, Εκδόσεις Πλέθρον, σελ.37.

²⁷ Michel Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, 2011, Εκδόσεις Πλέθρον, σελ.203.

έργο του, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η εξουσία όχι μόνο δεν αφορά συγκεκριμένα άτομα ή ομάδες ατόμων, αλλά συναντάται σε κάθε άτομο ξεχωριστά, καθώς επάνω στο κάθε άτομο επιδρούν οι σχέσεις εξουσίας, σημαντικό εργαλείο των οποίων αποτελεί η πειθαρχία και η λειτουργία της.

Επιπλέον, ο Foucault κλείνοντας το υποκεφάλαιο «Τα μέσα της ορθής εκγύμνασης»²⁸, κάνει μία πολύ στοχευμένη σύνοψη των όσων είχε προηγουμένως αναφέρει, στην οποία αναδεικνύεται το δεύτερο στοιχείο αναφοράς, το στοιχείο της παραγωγικότητας. Όπως προαναφέρθηκε, ο στοχαστής αντιλαμβάνεται την εξουσία όχι απλά με αρνητικό πρόσημο, αλλά επιπλέον της προσδίδει μια παραγωγική διάσταση και αυτό πλέον γίνεται ξεκάθαρο, καθώς όπως διατυπώνει ο ίδιος (1975):

«Πρέπει να σταματήσουμε δια παντός να περιγράφουμε τα αποτελέσματα της εξουσίας με αρνητικούς όρους: «αποκλείει», «καταστέλλει», «απωθεί», «λογοκρίνει», «αφαιρεί», «αποκρύπτει», «κρύβει». Στην πραγματικότητα, η εξουσία παράγει. Παράγει κάτι πραγματικό. Παράγει τομείς αντικειμένων και τελετουργικά αλήθειας. Το άτομο και η γνώση που μπορεί να αποκτηθεί γι' αυτό, άπτονται αυτής της παραγωγής» (σελ.221).

Γίνεται λοιπόν αντιληπτό, ότι από το έργο «Επιτήρηση και Τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής», μπορούμε να ανασύρουμε κάποια χαρακτηριστικά για την έννοια της εξουσίας χαρακτηριστικά όπως, την αδιάρρηκτη σύνδεσή της με την γνώση, το περίβλημα των πειθαρχιών, οι οποίες διασφαλίζουν την άσκηση της εξουσίας, καθώς και την παραγωγική διάσταση της εξουσίας, στοιχείο το οποίο θα μπορούσαμε να πούμε ότι εγείρει το ενδιαφέρον ενώ ταυτόχρονα, προκαλεί δυσπιστία ως προς την εγκυρότητα αυτού του επιχειρήματος. Αυτά ωστόσο τα χαρακτηριστικά, δεν είναι τα μόνα τα οποία μας παρέχει ο Foucault, για την έννοια της εξουσίας. Στο επόμενο έργο που θα δημοσιεύσει ένα χρόνο αργότερα, βρίσκουμε όχι μόνο επιπλέον στοιχεία για την έννοια της εξουσίας, αλλά λαμβάνουμε μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα για το τι θεωρεί ο Foucault ότι συνιστά η εξουσία.

²⁸ Michel Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, 2011, Εκδόσεις Πλέθρον, σελ.221.

2.7 Η εξουσία στο έργο «Ιστορία και Σεξουαλικότητα: I. Η βούληση για γνώση»

Το εκτενέστερο σημείο στο οποίο συναντάμε μια καταγραφή των κύριων χαρακτηριστικών της εξουσίας, βρίσκεται στον πρώτο τόμο της «Ιστορίας της Σεξουαλικότητας», έργο το οποίο αναδεικνύει μια πληθώρα στοιχείων για την έννοια που εξετάζουμε. Στο έργο αυτό, ο Foucault, ξεφεύγει εντελώς από τη συνθήκη των τιμωρητικών μηχανισμών και της πειθαρχικής εξουσίας και προσανατολίζεται στους τρόπους με τους οποίους παράγονται αληθείς λόγοι μέσα από το σύστημα της σεξουαλικότητας. Ο τρόπος με τον οποίο συνδέεται η έννοια της εξουσίας με το σύστημα της σεξουαλικότητας έγκειται στο γεγονός ότι ο στοχαστής θεωρεί ότι η εξουσία καταφέρνει να εισχωρεί, μέσα από λόγους, στις ατομικές διαγωγές και να ελέγχει την επιθυμία²⁹. Έτσι λοιπόν, σε αυτό το έργο, ο Foucault, θέλοντας να ανακαλύψει τους λόγους αυτούς της εξουσίας, που επεμβαίνουν και επιδρούν στο σύστημα της σεξουαλικότητας, προσδίδει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά στην έννοια της εξουσίας, καθώς την χρησιμοποιεί ως εργαλείο, για την ανάλυση του συστήματος της σεξουαλικότητας. Τα χαρακτηριστικά αυτά, όχι απλά προστίθενται στα ήδη υπάρχοντα από το προηγούμενο έργο «Επιτήρηση και Τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής», αλλά ακόμη περισσότερο παρουσιάζονται με μεγαλύτερη λεπτομέρεια, προσφέροντάς μας, μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα για την αντίληψη του Foucault, περί της έννοιας της εξουσίας.

2.8 Η «νομική - λογοθετική» διάσταση της εξουσίας

Το εναρκτήριο βήμα προς την εξέταση του συστήματος της σεξουαλικότητας, προϋποθέτει για τον Foucault, μια «αναλυτική» της εξουσίας, η οποία όμως θα έχει απαλλαχθεί από αυτό που ονομάζει ο Foucault, «νομική - λογοθετική» αναπαράσταση της εξουσίας³⁰. Εδώ πρόκειται για το χαρακτηριστικό γνώρισμα της έννοιας της εξουσίας για τον Foucault, σύμφωνα με το οποίο η εξουσία δεν έχει αμιγώς κατασταλτικό χαρακτήρα, αλλά ταυτόχρονα και παραγωγικό. Ο στοχαστής φαίνεται να εξηγεί ότι αυτή η «νομική - λογοθετική» διάσταση της εξουσίας είναι αρκετά

²⁹ Michel Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, 2011, Εκδόσεις Πλέθρον, σελ. 21.

³⁰ Michel Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, 2011, Εκδόσεις Πλέθρον, σελ. 98.

περιοριστική, αφού δεν παράγει κάτι νέο και για αυτό περιγράφεται ως «αντενέργεια»³¹.

Πιο συγκεκριμένα, αυτή η μορφή εξουσίας δεν μπορεί να αναπαριστά την εικόνα μας για την έννοια της εξουσίας, αφού λειτουργεί με γνώμονα το δίκαιο, το νόμο, τις παραβάσεις και γενικότερα το δικαιοκ πλαίσιο. Ο Foucault, χαρακτηρίζει αυτή τη μορφή εξουσίας ως

«εξαιρετικά φτωχή ως προς τις πηγές της, φειδωλή στις μεθόδους της, μονότονη στις τακτικές που χρησιμοποιεί, ανίκανη να επινοεί και τρόπον τινά καταδικασμένη να επαναλαμβάνει αενάως τον εαυτό της [...] διαθέτει μόνο τη δύναμη του «όχι»: δεν μπορεί να παράγει τίποτα, είναι ικανή μόνο να θέτει όρια»³².

Το αίτημα αυτό της απεμπλοκής από τη μονοδιάστατη μορφή της εξουσίας, το οποίο αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα των θέσεων του Foucault, εξακολουθεί να εμφανίζεται ακόμη και μετά την δημοσίευση του έργου «Ιστορία της Σεξουαλικότητας. I. Η βούληση για γνώση», και μάλιστα ο Foucault, σε μια συζήτηση το 1977, με τους A. Fontana και P. Pasquino, θα υποστηρίξει ένθερμα, όχι μόνο ότι η νομική - δικαιοκ πλευρά της εξουσίας είναι «εντελώς αρνητική», αλλά επιπλέον θα αναφέρει ευθέως ότι:

«Αν η εξουσία δεν ήταν ποτέ τίποτα άλλο παρά καταπιεστική, αν ποτέ δεν έκανε τίποτα άλλο από το να λέει «όχι», νομίζετε πως θα την υπάκουαν οι άνθρωποι; Αυτό που κάνει την εξουσία να κρατάει γερά, αυτό που την κάνει παραδεκτή είναι το ότι δεν βαραίνει απλώς πάνω μας σαν μια δύναμη που λέει «όχι», αλλά ότι διασχίζει τα πράγματα, παράγει πράγματα, επιφέρει ηδονή, μορφές γνώσης, παράγει λόγο. Πρέπει να θεωρηθεί παραγωγικό πλέγμα που καλύπτει ολόκληρο το κοινωνικό σώμα και όχι αρνητική βαθμίδα που ρόλος της είναι η καταπίεση». (σελ.21)

Άρα, αντιλαμβανόμαστε ότι ένα χαρακτηριστικό στοιχείο της έννοιας της εξουσίας για τον Foucault, είναι η απαλλαγή από την καθαρά νομική εικόνα της εξουσίας, αφού

³¹ Michel Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, 2011, Εκδόσεις Πλέθρον, σελ. 102.

³² Michel Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, 2011, Εκδόσεις Πλέθρον, σελ. 102.

για τον συγκεκριμένο στοχαστή η εξουσία εκτός από το να καταστέλλει, να θέτει όρια, να περιορίζει, ταυτόχρονα παράγει λόγους και αντικείμενα και για αυτόν ακριβώς τον λόγο ο Foucault, μας προτρέπει να στοχαστούμε την εξουσία υπό αυτή την οπτική, για να μπορέσουμε να την αναλύσουμε και να τη χρησιμοποιήσουμε ως εργαλείο για την εύρεση των λόγων της εξουσίας, στο σύστημα της σεξουαλικότητας.

2.9 Η εξουσία ως σχέσεις εξουσίας

Στη συνέχεια αυτής της έρευνας που κάνει ο Foucault, μας παρέχει επιπλέον στοιχεία για το τι συνιστά η έννοια της εξουσίας, μέσα από μια διαδοχική σειρά προτάσεων. Διατυπώνοντας, αρχικά, το τι δεν συνιστά εξουσία, καταλήγει στο τι συνιστά εξουσία, αναδεικνύοντας τα κύρια χαρακτηριστικά της έννοιας. Έτσι, για να αποφύγει τις παρανοήσεις που θεωρεί ότι φέρει ο όρος «εξουσία», ξεκινά διατυπώνοντας τα στοιχεία τα οποία δεν αποτελούν χαρακτηριστικά της έννοιας της εξουσίας. Με τον όρο «εξουσία» δεν εννοείται, ένα σύνολο θεσμών που υποτάσσουν τους πολίτες στο κράτος, ούτε ένας τρόπος υποταγής υπό τη μορφή κανόνα. Δεν εννοείται, επίσης, ένα γενικό σύστημα κυριαρχίας, αλλά και ούτε η αποδοχή της ανώτατης αρχής του κράτους³³.

«Θεωρώ ότι με τον όρο ‘εξουσία’ πρέπει καταρχάς να εννοούμε την πολλαπλότητα των σχέσεων δύναμης που είναι εμμενείς στον τομέα όπου ασκούνται, έχοντας συγκροτησιακό ρόλο στην οργάνωσή τους»³⁴. Μέσα από αυτήν την πολύ περιεκτική και συνάμα ‘αποκαλυπτική’ φράση, διατυπώνεται ρητά ότι η ‘εξουσία’ συνιστά μια σχέση, ή καλύτερα σχέσεις, και συγκεκριμένα σχέσεις δύναμης.

Προς αποφυγή σύγχυσης, αναφέρεται εδώ πολύ συνοπτικά, σύμφωνα με την Λίλα Τρουλινού (1991) ότι: «δυνάμεις είναι τα υποκείμενα, οι τάξεις, οι συμμαχίες, τα στρατόπεδα, τα κράτη» (σελ.170).

Επιπλέον, ο Foucault θα αναφέρει (1977):

³³ Michel Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, 2011, Εκδόσεις Πλέθρον, σελ. 109.

³⁴ Michel Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, 2011, Εκδόσεις Πλέθρον, σελ. 109.

«Εξουσία με την υποστασιακή έννοια 'le rounoir', δεν υπάρχει. Μ' αυτό εννοώ το εξής: Η ιδέα ότι είτε τοποθετείται σε ένα ορισμένο σημείο, είτε εκπηγάει από αυτό κάτι που είναι 'εξουσία' μου φαίνεται ότι βασίζεται σε μια άστοχη ανάλυση [...] Στην πραγματικότητα εξουσία σημαίνει σχέσεις, μια λίγο πολύ οργανωμένη, ιεραρχική, συντονισμένη συστάδα σχέσεων [...]» (σελ.136).

Αντιλαμβανόμαστε, συνεπώς ότι η εξουσία για τον Foucault, είναι ουσιαστικά σχέσεις εξουσίας, όχι από την άποψη ότι ταυτίζονται, αλλά από την πλευρά της απόρριψης της «εξουσίας». Κάνοντας λόγο για απόρριψη της εξουσίας, εννοείται η απόρριψη της παντοδυναμίας της εξουσίας από τον Foucault, αφού

«το γεγονός ότι υπάρχουν τεχνικές εξουσίας, εργαλεία εξουσίας, το ότι υπάρχουν αυτές οι ασταθείς, επικίνδυνες, αντιστρέψιμες, εύθραυστες σχέσεις, αποδεικνύει προφανώς ότι δεν υπάρχει σε κανένα σημείο του κοινωνικού σώματος, και σίγουρα δεν υπάρχει στο κέντρο του, κάτι που να είναι παντοδύναμο»³⁵.

Χαρακτηριστική είναι μάλιστα η φράση: «Ήτοι, ακριβώς επειδή δεν υπάρχει καμία παντοδύναμη εξουσία, υπάρχουν πανταχού παρούσες σχέσεις εξουσίας» (σελ. 42).

Επιπλέον, η λεπτή διαφοροποίηση μεταξύ εξουσίας και σχέσεων εξουσίας έγκειται στο τι αποτελεί μια σχέση εξουσίας. Μια σχέση εξουσίας, σύμφωνα με τον στοχαστή συνιστά μια σχέση στην οποία βρίσκονται από την μία πλευρά κάποιος που επιθυμεί να κυριαρχήσει, και από την άλλη πλευρά κάποιος άλλος άνθρωπος ή άνθρωποι, που τίθενται είτε υπέρ, είτε κατά, αυτής της κίνησης του πρώτα δρώντα³⁶.

Συνεπώς γίνεται αντιληπτό ότι υπάρχει μια διαφοροποίηση μεταξύ εξουσίας και σχέσεων εξουσίας, καθώς ο όρος εξουσία υποδεικνύει σχέσεις εξουσίας, χωρίς να ταυτίζονται απόλυτα αυτοί οι δύο όροι³⁷.

Τέλος, πριν αναφερθούμε αναλυτικά στις προτάσεις που διατυπώνει ο Foucault, σχετικά με την εξουσία, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι για τον Foucault, η εξουσία

³⁵ Michel Foucault, *Σκέψεις γύρω από τον Μαρξισμό, τη Φαινομενολογία και την Εξουσία*, 2013, Εκδόσεις futura, σελ. 41.

³⁶ Michel Foucault, *Σκέψεις γύρω από τον Μαρξισμό, τη Φαινομενολογία και την Εξουσία*, 2013, Εκδόσεις futura, σελ. 40.

³⁷ Μισέλ Φουκό, *η μικροφυσική της εξουσίας*, 1991, Εκδόσεις Ύψιλον, σελ. 87-88: «ο όρος εξουσία κατονομάζει σχέσεις ανάμεσα σε συμπαίκτες και μ' αυτό σκέφτομαι ένα σύνολο δράσεων που επάγουν η μία την άλλη και απαντούν η μία στην άλλη».

είναι «πανταχού παρούσα», χαρακτηριστικό το οποίο σχετίζεται με την θέαση της εξουσίας ως σχέσεις εξουσίας, αφού το γεγονός ότι η εξουσία βρίσκεται παντού, οφείλεται στην ύπαρξη όλων των σχέσεων εξουσίας οι οποίες ενεργούν ταυτόχρονα σε όλα τα διαφορετικά σημεία του κοινωνικού πλέγματος.

2.10 Τα κύρια χαρακτηριστικά της έννοιας της εξουσίας

Ποια είναι συνεπώς αυτά τα πολύπλοκα στοιχεία που σχηματίζουν, για τον Foucault, την έννοια της εξουσίας; Τι είναι η εξουσία για τον Foucault; Ο στοχαστής, θέλοντας να χρησιμοποιήσει την εξουσία ως εργαλείο, όπως προαναφέρθηκε, μας προτρέπει να αντιληφθούμε την εξουσία ως εξής.

Αρχικά, επανέρχεται το στοιχείο της μη κτήσης και της μη μεταβίβασης της εξουσίας, το οποίο αναφέρθηκε στο έργο που μελετήσαμε νωρίτερα. Πρέπει, να αντιληφθούμε την εξουσία ως κάτι που δεν μπορεί να αποκτηθεί και συνεπώς ούτε να μεταβιβαστεί, ούτε να διατηρηθεί υπό κατοχή. Το στοιχείο αυτό εμπλουτίζεται σε αυτό το έργο από τον Foucault, αφού ο ίδιος αναφέρει ότι (1976): «η εξουσία ασκείται με αφετηρία αναρίθμητα σημεία και μέσα στο παιχνίδι ανισοτικών και ευκίνητων σχέσεων» (σελ.111).

Επιπλέον, εμπλουτίζεται το στοιχείο της παραγωγικότητας για την έννοια της εξουσίας, με μια σημαντική παράμετρο, αυτή της εμμένειας. Για τον Foucault, οι σχέσεις εξουσίας είναι εμμενείς σε άλλες σχέσεις, όπως για παράδειγμα στις οικονομικές, αφού οι σχέσεις εξουσίας προκύπτουν ως αποτελέσματα των λοιπών υπαρχουσών σχέσεων του κοινωνικού πλαισίου³⁸.

Ο Foucault θα υποστηρίξει ότι η «η εξουσία έρχεται από κάτω». Η φράση αυτή δεν θα πρέπει να μας οδηγήσει στην αντιμετώπιση της εξουσίας ως μιας βάσης με δύο πόλους, στην αντίθεση των οποίων τροφοδοτείται η εξουσία, αλλά ο στοχαστής μας βάζει να αντιληφθούμε τις σχέσεις εξουσίας ως «στήριγμα», για όλα εκείνα τα φαινόμενα τα οποία λαμβάνουν χώρα εντός του κοινωνικού σώματος, και

³⁸ Michel Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, 2011, Εκδόσεις Πλέθρον, σελ. 111.

συγκεκριμένα στους μηχανισμούς παραγωγής, στις οικογένειες, στις ομάδες και στους θεσμούς.³⁹

Το επόμενο χαρακτηριστικό, το οποίο ακολουθεί τη γενεαλογική μέθοδο, είναι η απόρριψη του ατομικού υποκειμένου ως προς την κτήση, τη διαχείριση και την διατήρηση της εξουσίας. Για τον Foucault, η έννοια της εξουσίας δεν συμπορεύεται «ούτε με την κυβερνώσα κάστα, ούτε με αυτούς που ελέγχουν τους μηχανισμούς του κράτους, ούτε με αυτούς που λαμβάνουν οικονομικές αποφάσεις»⁴⁰. Η εξουσία συνιστά σχέσεις εξουσίας, οι οποίες εκτυλίσσονται σε όλο το μήκος του κοινωνικού σώματος και η λειτουργία τους δεν περιορίζεται στον κυρίαρχο ή στην κυρίαρχη τάξη. Αυτό που ουσιαστικά τονίζεται είναι ότι δεν είναι εφικτό κανένα ατομικό υποκείμενο και καμία κυρίαρχη ομάδα, να έχει πλήρη εποπτεία των σχέσεων εξουσίας που λειτουργούν μέσα στο κοινωνικό σώμα.

Τέλος, σημαντικό στοιχείο για τη θέαση της εξουσίας αποτελεί η αντίσταση. Για τον Foucault (1976): «οι σχέσεις εξουσίας δεν μπορούν να υπάρχουν παρά σε συνάρτηση με μια πολλαπλότητα σημείων αντίστασης, τα οποία παίζουν μέσα στις σχέσεις εξουσίας τον ρόλο του αντιπάλου, του στόχου, του στηρίγματος, της προεξοχής για μια λαβή» (σελ. 113). Με λίγα λόγια, οι αντιστάσεις αποτελούν την άλλη όψη του νομίσματος για τις σχέσεις εξουσίας, καθώς και αυτές με τη σειρά τους, διαπερνούν το κοινωνικό σώμα «αναφλέγοντας ορισμένα σημεία του σώματος, ορισμένες στιγμές της ζωής, ορισμένους τύπους συμπεριφοράς»⁴¹.

Κεφάλαιο τρίτο: Σύγκριση των θεωριών

Στο τελευταίο και σύντομο αυτό κεφάλαιο, της πραγμάτευσης μου, επιχειρώ μια σύγκριση των θεωριών που ανέδειξα παραπάνω, σχετικά με την έννοια της εξουσίας, όπως αυτή εμφανίζεται στους μεγάλους στοχαστές Karl Marx και Michel Foucault. Παρά το γεγονός ότι οι δύο αυτές θεωρήσεις έχουν αρκετές αντιθέσεις, θα προσπαθήσω

³⁹ Michel Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, 2011, Εκδόσεις Πλέθρον, σελ. 111.

⁴⁰ Michel Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, 2011, Εκδόσεις Πλέθρον, σελ. 112.

⁴¹ Michel Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, 2011, Εκδόσεις Πλέθρον, σελ.113.

να αναδείξω και ορισμένες ομοιότητες. Με στόχο την καλύτερη δυνατή σύγκριση των θεωριών, θα εστιάσω στο πως αντιλαμβάνεται ο κάθε στοχαστής την «εξουσία», στα εργαλεία τα οποία διακρίνονται και στους χώρους που λαμβάνει χώρα, 'ασκείται' η εξουσία.

3.1 Τα σημεία διαφοροποίησης

Ξεκινώντας, λοιπόν, από τον τρόπο με τον οποίο οι δύο αυτοί στοχαστές αντιλαμβάνονται την εξουσία, παρατηρούμε από την μία πλευρά ότι για τον Marx, εξουσία συνιστά το 'προϊόν' του εκάστοτε οικονομικού συστήματος, το οποίο εγκαθιδρύεται μέσω της κυρίαρχης τάξης, δηλαδή της τάξης που κατέχει τα πλουτοπαραγωγικά μέσα, σε μικρή συνάρτηση με τις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων. Από την άλλη πλευρά, η εξουσία για τον Foucault, συνιστά σχέσεις, οι οποίες εκδηλώνονται σε όλο το φάσμα της κοινωνικής ζωής των ανθρώπων και δεν εξαρτώνται αποκλειστικά από μία κυρίαρχη τάξη.

Όσον αφορά τα εργαλεία που χρησιμοποιεί η εξουσία, δηλαδή τους τρόπους με τους οποίους η εξουσία εκδηλώνεται, στον Marx ερχόμαστε αντιμέτωποι με την πάλη των τάξεων και ουσιαστικά την εκμετάλλευση της μίας τάξης από την άλλη, ενώ στον Foucault, οι πρακτικές που έχουν εγκαθιδρυθεί σε όλους τους κοινωνικούς θεσμούς, και στοχεύουν στα ανθρώπινα σώματα και την γνώση, έχουν ακριβώς εγκαθιδρυθεί με γνώμονα τις σχέσεις εξουσίας.

Σχετικά με τους χώρους που ασκείται η εξουσία, πρωτοστατεί ο Michel Foucault, ο οποίος επιθυμώντας να δείξει την «πανταχού παρουσία» της εξουσίας, επιστρατεύει την ανάδειξη της λειτουργίας χώρων όπως, οι φυλακές, τα ψυχιατρικά ιδρύματα και τα σχολεία, χώροι μέσα από τους οποίους διαμορφώνεται η σκέψη και η συμπεριφορά των ανθρώπων, παρουσιάζοντας βέβαια και την παράλληλη παραγωγή γνώσης από αυτούς που ασκούν την εξουσία, για παράδειγμα, οι γιατροί εντός των ψυχιατρικών ιδρυμάτων. Την ίδια στιγμή ο Marx παραμένει περιορισμένος σε αυτή την παράμετρο, αφού όλες οι κοινωνικές σχέσεις είτε λίγο, είτε πολύ, αναφέρονται με κάποιο τρόπο στις οικονομικές σχέσεις, συνεπώς η εξουσία φαίνεται να ασκείται κυρίως στο οικονομικό πεδίο.

3.2 Οι ‘κοινοί τόποι’

Κλείνοντας αυτό το εγχείρημα της σύγκρισης των δύο θεωριών, θεωρώ θεμιτό να αναφερθώ επίσης στις ομοιότητες που είναι δυνατό να εντοπιστούν. Τόσο στην ανάλυση της έννοιας της εξουσίας για τον Karl Marx, όσο και για τον Michel Foucault, ερχόμαστε αντιμέτωποι με σχέσεις εξουσίας και όχι με μια αρχή ‘Εξουσίας’ που πρωτοστατεί.

Επιπλέον, η έννοια της εξουσίας δεν παρουσιάζεται εντελώς μονοδιάστατα. Παρά το ότι ο Foucault, περιγράφει και προτείνει σε μεγάλο βαθμό, να εστιάσουμε όχι μόνο στην «αρνητική - νομική» διάσταση της εξουσίας, αλλά στην παραγωγική, στη θετική αυτή πλευρά της εξουσίας μέσα από την οποία παράγεται γνώση και δίνονται οδηγητικά νήματα για ορισμένες εκδηλώσεις της ανθρώπινης συμπεριφοράς, μπορεί να παρατηρηθεί και μια κοινωνική διάσταση της εξουσίας στον Marx, η οποία προκύπτει από την συνεργασία μεταξύ των ανθρώπων.

Τέλος, σημαντικό κοινό στοιχείο των δύο θεωριών, το οποίο δεν θα μπορούσε να μην αναφερθεί είναι η έννοια της αντίστασης. Και οι δύο στοχαστές υποστηρίζουν την αναγκαία ύπαρξη της αντίστασης στην εξουσία, στις σχέσεις εξουσίας, ακόμη κι αν για τον καθένα η αντίσταση έχει διαφορετική στοχοθεσία. Για τον Foucault, η αντίσταση είναι το απαραίτητο στοιχείο κάθε σχέσης εξουσίας, αφού θεωρεί ότι δεν μπορούν να υπάρχουν σχέσεις εξουσίας χωρίς σημεία τα οποία αντιστέκονται, ενώ στον Marx, η αντίσταση αποτελεί χαρακτηριστικό του προλεταριάτου, αφού η τάξη αυτή καλείται να αντισταθεί στην περαιτέρω διατήρηση της εκμετάλλευσης της, κοινώς να επαναστήσει, έτσι ώστε να ανατρέψει την κυριαρχία της αστικής τάξης.

Συμπεράσματα

Έχοντας φτάσει στο κλείσιμο της παρούσας διπλωματικής εργασίας, μπορούμε να προβούμε σε ορισμένα συμπεράσματα. Όπως αναφέρθηκε από την έναρξη της πραγμάτευσης, κύριος σκοπός αυτής της μελέτης ήταν να ανασύρει τα κύρια στοιχεία που απαρτίζουν την έννοια της εξουσίας και να επιχειρήσει τον εντοπισμό ομοιοτήτων μεταξύ των θεωριών των Karl Marx και Michel Foucault.

Όσον αφορά τον Karl Marx, μπορούμε να πούμε ότι η θεώρησή του για την έννοια της εξουσίας φαίνεται να περιορίζεται σε ένα οικονομικό χαρακτήρα, ο οποίος μας οδηγεί σε έναν οικονομικό ντετερμινισμό. Παρ' όλα αυτά η τάση αυτή έχει ξεπεραστεί και μπορούμε να διακρίνουμε και μια διαφορετική πτυχή του χαρακτήρα της εξουσίας, την κοινωνική. Ο Karl Marx χωρίς να ξεφεύγει ποτέ πραγματικά από το σχήμα «βάση - εποικοδόμημα», δίνει μια σημασία, έστω και μικρή, στη συνεργασία μεταξύ των ανθρώπων, συνθήκη η οποία μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι δεν ενέχει άμεσα εξουσιαστικές σχέσεις, αλλά συνίσταται στην αλληλεγγύη μεταξύ των ατόμων για την προώθηση του κοινού συμφέροντος. Ακριβώς, λοιπόν το στοιχείο αυτό της συνεργασίας, είναι που αφήνει ένα κενό διάστημα, το οποίο μπορεί να επικαλυφθεί με τον κοινωνικό χαρακτήρα που δύναται να λάβει η εξουσία.

Ο Michel Foucault, παρουσιάζοντας την εξουσία, τις σχέσεις εξουσίας όπως αυτές αρθρώνονται στο σύνολο του κοινωνικού πλέγματος, επιχειρεί κάτι πρωτοποριακό. Αναδεικνύει την εξουσία μέσα από τους θεσμοθετημένους χώρους των οποίων στόχος είναι η 'διαμόρφωση' των ανθρώπων με αποτέλεσμα να έχουμε στα χέρια μας μια πλήρη εικόνα για την ύπαρξη και την ατέρμονη εφαρμογή των σχέσεων εξουσίας, ανεξάρτητα από το πρόσωπο ή την ομάδα ανθρώπων που επιβάλλουν την πολιτική εξουσία. Το ζήτημα που φαίνεται να προκύπτει είναι μια 'αδιαφορία', μια 'παράλειψη' σχετικά με την λειτουργία της πολιτικής εξουσίας, 'παράλειψη' η οποία θα μπορούσε να μελετηθεί περαιτέρω και να τεθεί υπό το πρίσμα της λειτουργίας των σύγχρονων κέντρων εξουσίας, των κέντρων λήψης αποφάσεων.

Σχετικά με την μεταξύ τους σχέση, οι δύο αυτές θεωρείς, είναι σε μεγάλο βαθμό αντίθετες, ωστόσο συναντιούνται τόσο στο γεγονός ότι αφήνουν χώρο για μια πολυδιάστατη εξουσία, όσο και στο σημαντικό σημείο της αντίστασης. Στο σημείο αυτό βέβαια, θα μπορούσαμε επίσης να αναρωτηθούμε αν η αντίσταση παίρνει μια πιο

κλειστή μορφή στον Michel Foucault, όπως γίνεται στον Karl Marx, του οποίου η θέση για την αντίσταση συνεπάγεται τη δράση της τάξης του προλεταριάτου.

Συνοψίζοντας, έχοντας υπόψη τις δύο αυτές μεγάλες θεωρίες, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η εξουσία αποτελεί κεντρική έννοια του χώρου της πολιτικής φιλοσοφίας και θα συνεχίσει να αποτελεί κεντρικό ζήτημα της ανθρώπινης εμπειρίας, αφού οι εξουσιαστικές σχέσεις στις οποίες υπαγόμαστε, όχι μόνο εκπορεύονται από τον χωρισμό των πολιτών σε κοινωνικές τάξεις, αλλά ταυτόχρονα βρίσκονται παντού γύρω μας στην καθημερινή μας ζωή, επηρεάζοντας άμεσα και έμμεσα τις επιλογές μας και τις πράξεις μας.

Βιβλιογραφία - Πηγές

- Δημητράκος Δ. (1987), Η διαλεκτική του Hegel και του Marx και οι σύγχρονοι κριτικοί της. *The Greek Review of Social Research*, 65, 23-56.
<https://doi.org/10.12681/grsr.648>
- Μαρξ Κ. (1979), Η Γερμανική Ιδεολογία, τόμ. πρώτος, μτφρ. - επιμ. Φιλίνη Κ., έκδοση τέταρτη, Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg. (έκδοση πρωτοτύπου 1845-46)
- Μαρξ Κ. (2002), Το κεφάλαιο, Αθήνα, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή. (έκδοση πρωτοτύπου 1867)
- Τσίρος Ν. (1996), Ο Foucault για την εξουσία: Περιγραφή των μεθοδολογικών κριτηρίων, της εννοιολογικής ανάπτυξής της, καθώς και συστηματική ομαδοποίηση των κριτικών της, *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τόμος Ε', τεύχος 19.
- Φουκό Μ. (1987), εξουσία, γνώση και ηθική, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, Αθήνα, Εκδόσεις Ύψιλον.
- Φουκό Μ. (1991), η μικροφυσική της εξουσίας, μτφρ. - σχόλια Λίλα Τρουλινού, Αθήνα, Εκδόσεις Ύψιλον.
- Foucault M. (1987), Η Αρχαιολογία της Γνώσης, μτφρ. Παπαγεωργίου Κωστής, Αθήνα, Εκδόσεις Εξάντας. (έκδοση πρωτοτύπου 1969)
- Foucault M. (2011), Επιτήρηση και Τιμωρία. Η Γέννηση της Φυλακής, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Αθήνα, Εκδόσεις Πλέθρον. (έκδοση πρωτοτύπου 1975)
- Foucault M. (2011), Ιστορία της Σεξουαλικότητας Ι. Η βούληση για γνώση, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Αθήνα, Εκδόσεις Πλέθρον. (έκδοση πρωτοτύπου 1976)
- Foucault M. (2011), Τρία Κείμενα για τον Νίτσε, μτφρ. Γκινοσάτης Δημήτρης, επιμ. Γκέκα Πολυτίμη, Αθήνα, Εκδόσεις Πλέθρον.
- Foucault M. (2013), Σκέψεις γύρω από τον Μαρξισμό, τη Φαινομενολογία και την Εξουσία, μτφρ. - επιμ. Θανάσης Λάγιος, Αθήνα, Εκδόσεις futura.
- Marx K. (1978), Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας, μτφρ. Φωτίου Φ., Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο. (έκδοση πρωτοτύπου 1859)
- Marx K. (1987), Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη, Αθήνα, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή. (έκδοση πρωτοτύπου 1852)

- Marx K. (2019), Karl Marx: κείμενα από τη δεκαετία του 1840: μια ανθολογία, δεύτερη έκδοση, επιλ. - μτφρ. - επιμ. Θανάσης Γκιούρας, Αθήνα, Εκδόσεις ΚΨΜ.
- Stanford Encyclopedia of Philosophy, <https://plato.stanford.edu/index.html>.

The concept of power in Karl Marx and Michel Foucault

Georgia Spyropoulou

Abstract

This paper deals with the concept of power in Karl Marx and Michel Foucault. The concept of power despite being replete with analyses, remains timeless, since as human societies evolve, new data are added regarding this concept which concerns us directly. Two of the most important theories on the concept of power are those of Karl Marx and Michel Foucault, which this paper investigates. Despite the great differences that are evident between these two theories, in the present discussion the common ground of these theories will be sought, as well as to what extent, the theory of Foucault results from the Marxist one, if we consider that this can be the case, either with positive, or with a negative sign. Karl Marx, as an advocate of a materialistic view of reality, will attribute to the concept of power a mainly economic character, while Michel Foucault, for his part, will argue that power is found in all social relations, and as a result power holds a productive side, beyond the negative – legal side, which he considers to have monopolized the interest of Western thought. The method used, so that the investigation of the issue of power reaches the above conclusions, is the reading of primary and secondary literature.

Keywords: Power, Karl Marx, Michel Foucault, Dimensions of power, Methods